

MEXANIK VA FUNKSIONAL DISLALIYA VA UNING SABABLARI

Jonizoqova Gulnoza

Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax Davlat

Pedagogika Unversiteti talabalari.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada mexanik va funksional dislaliya tushunchalari, ularning sabablari, xususiyatlari va davolash usullari haqida batafsil ma'lumot berilgan. Mexanik dislaliya, asosan, anatomiya yoki fiziologiya bilan bog'liq bo'lib, nutq organlarining morfologik nuqsonlari tufayli yuzaga keladi. Funksional dislaliya esa asosan nerv tizimi yoki psixologik omillar bilan bog'liq bo'lib, bu nutq organlarining to'g'ri ishlamasligi yoki rivojlanishidagi kechikishlar bilan tavsiflanadi. Maqolada har ikki turdagi dislaliyani tahlil qilib, ularning sabablari, rivojlanish jarayonlari va davolash usullari muhokama qilinadi. Mexanik dislaliya uchun jarrohlik, protezlash va ortodontik davolash, funksional dislaliya uchun esa logopedik yordam, psixoterapiya va nevrologik terapiyalar tavsiya etiladi.*

Kalit so'zlar: *dislaliya, mexanik dislaliya, funksional dislaliya, talaffuz, nutq rivojlanishi, sabablari, davolash usullari.*

Dislaliya — nutq rivojlanishidagi eng keng tarqalgan muammolardan biridir. Bu patologiya fonemalarning noto'g'ri talaffuzi yoki tushib qolishi bilan ifodalanadi. Dislaliya, o'z navbatida, ikki asosiy turga bo'linadi: mexanik va funksional. Mexanik dislaliya anatomiya yoki fiziologiya bilan bog'liq bo'lib, nutq organlarining morfologik yoki strukturalaridagi o'zgarishlar tufayli yuzaga keladi. Funksional dislaliya esa, asosan, psixologik va asabiy omillar yoki nutq organlarining to'g'ri ishlamasligi sababli rivojlanadi. Ushbu maqola mexanik va funksional dislaliyaga oid nazariy bilimlarni yoritib, ularning sabablarini tahlil qiladi hamda davolash usullarini ko'rib chiqadi.

Nutq rivojlanishi, ayniqsa, bolalik davrida muhim o'rin tutadi. Bolalar o'zlarining til va nutq organlarini rivojlantirishi, o'zaro muloqot qilish qobiliyatini shakllantirishi kerak. Ammo ba'zi bolalarda bu jarayon buzilishi mumkin, bu esa dislaliya ko'rinishida o'zini ko'rsatadi. Mexanik dislaliya va funksional dislaliya tushunchalari ularning sabablariga, xarakteristikalarini va davolash usullariga qarab ajraladi.

Dislaliya bilan bog'liq turli nuqsonlar va ularning sabablarini tushunish, malakali davolash va profilaktik chora-tadbirlarni ishlab chiqish uchun muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun ushbu maqolada dislaliyani mexanik va funksional turlarga ajratib, har bir tur uchun alohida tavsiyalar va davolash usullari taqdim etiladi.

Dislaliya haqida umumiy tushuncha:

Dislaliya — nutqning nota'rifli talaffuzi bilan ifodalanadigan nutq patologiyasi bo'lib, u ko'pincha bolalik davrida kuzatiladi. Nutqning asosiy elementlari fonemalar, ya'ni tovushlar har bir so'z va uning ma'nosini shakllantiradi. Dislaliya bu tovushlarning noto'g'ri talaffuzi, tushib qolishi yoki yomon chiqarilishi bilan tavsiflanadi. Dislaliya patologiyasi o'z navbatida turli sabablarga, masalan, anatomiya yoki asabiy tizimning kamchiliklariga bog'liq bo'lishi mumkin.

Nutq rivojlanishi odatda bolaning uch yoshiga qadar shakllanadi. Biroq ba'zi bolalar ayrim fonemalarni noto'g'ri talaffuz qilishi mumkin. Dislaliya patologiyasining ikki asosiy turi mavjud: **mexanik dislaliya** va **funksional dislaliya**.

➤ **Mexanik dislaliya** – nutq organlaridagi anatomiya yoki fiziologiya bilan bog'liq muammolar tufayli yuzaga keladi. Bu holatga burun yoki og'iz bo'shlig'idagi tuzilma anomaliyalari, tishlarning noto'g'ri joylashuvi, yoki nutq organlarining harakat cheklanishi kiradi.

➤ **Funksional dislaliya** – bu turdagi dislaliya nutq organlarining normal anatomiyasi bilan bog'liq bo'lsa-da, nutqning rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi psixologik, asabiy yoki boshqa tashqi omillar tufayli yuzaga keladi.

Funksional dislaliya asosan bolalarda kuzatiladi va ba'zan ruhiy yoki emotsional holatlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Mexanik dislaliya va uning sabablari:

Mexanik dislaliya nutq organlarining jismoniy yoki anatomik nuqsonlari tufayli yuzaga keladi. Mexanik dislaliya, asosan, quyidagi sabablarga asoslanadi: Nutq organlarining deformatsiyalari mexanik dislaliya sabablaridan biridir. Masalan, tishlarning noto'g'ri joylashuvi yoki burun bo'shlig'ida tuzilish nuqsonlari fonemalarni noto'g'ri talaffuz qilishga olib keladi. Yuqori va pastki jag'ning noto'g'ri joylashuvi, pastki tishlarning ilgari surilishi, yuqori lablarning harakat cheklanishi nutqni to'g'ri ifodalashga xalaqit beradi.

Nutq organlarining rivojlanishidagi kechikishlar mexanik dislaliyaga olib kelishi mumkin. Ba'zi bolalarda til, lablar yoki tishlar to'liq rivojlanmasligi sababli fonemalar noto'g'ri talaffuz qilinadi. Bu holat, odatda, o'smirlik davrida aniqlanadi, chunki nutq organlarining rivojlanishi normada kechadi.

Nutq organlariga zarar etkazadigan jarohatlar yoki operatsiyalar ham mexanik dislaliyaga sabab bo'lishi mumkin. Agar bola og'iz yoki til jarohati olib, operatsiya o'tkazsa, bu nutq organlarining tuzilishini o'zgartirishi va fonemalarni noto'g'ri talaffuz qilishga olib kelishi mumkin. Misol uchun, tilni yoki jag'ni kesish jarayoni fonemalarni to'g'ri chiqarishda qiyinchiliklar keltirishi mumkin.

Funksional dislaliya va uning sabablari

Funksional dislaliya, mexanik nuqsonlardan farqli o'laroq, nutq organlarining anatomiyasida hech qanday anomaliya bo'lmasdan yuzaga keladi. Bu holat ko'pincha psixologik, asabiy yoki rivojlanishdagi kechikishlardan kelib chiqadi. Funksional dislaliya psixologik omillar tufayli rivojlanishi mumkin. Bolalar, ayniqsa, ijtimoiy bosim, xavotir yoki oilaviy muammolar tufayli talaffuzda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Bunday ruhiy holatlar nutq rivojlanishini sekinlashtirishi va fonemalarni noto'g'ri talaffuz qilishga olib kelishi mumkin.

Aqliy rivojlanishdagi kechikishlar ham funksional dislaliyaga olib kelishi mumkin. Aqliy rivojlanishida kechikish bo'lgan bolalarda nutqni o'rganish

jarayoni sekinlashadi. Bu holatda, bolaning nutqni to'g'ri talaffuz qilish qobiliyati yetarli darajada rivojlanmaydi. Asab tizimi bilan bog'liq kasalliklar yoki kechikishlar funksional dislaliyaga sabab bo'lishi mumkin.

Mexanik va funksional dislaliyani diagnostika qilish

Dislaliyani aniqlash va to'g'ri diagnostika qo'yish jarayoni juda muhimdir. Har bir dislaliya turi o'ziga xos belgilarga ega, shuning uchun bu kasallikni to'g'ri tashxislashda malakali mutaxassislar, ya'ni logopedlar, pediatrlar yoki nevrologlar ishtirok etishi zarur. Mexanik dislaliya diagnostikasi ko'pincha vizual va instrumental tekshiruvlarga asoslanadi. Agar tishlarning noto'g'ri joylashuvi yoki boshqa anatomiya nuqsonlari bo'lsa, stomatolog yoki ortodont bilan maslahatlashish zarur. Mexanik dislaliya holatlarida, masalan, tishlarning ortiqcha yoki kam joylashishi yoki burun va og'iz bo'shlig'ining morfologik nuqsonlari tekshiriladi. Logopedik testlar, nutq organlarining harakatliligini o'lchash va boshqa tibbiy tekshiruvlar yordamida tashxis qo'yiladi.

Funksional dislaliyani aniqlashda psixologik va asab tizimining holatini baholash katta ahamiyatga ega. Psixologik testlar, bolaning ruhiy holati, stress va emotsional kechikishlar tekshiriladi. Bundan tashqari, neyroloji tekshiruvlar va nutq rivojlanishi testlari yordamida dislaliya sabablarini aniqlash mumkin. Funksional dislaliya ko'pincha nutq organlarining anatomiyasida aniq nuqsonlar bo'lmagan holda, psixologik yoki asabiy omillar tufayli yuzaga keladi.

Mexanik va funksional dislaliya uchun davolash usullari

Dislaliya turlarini davolashda har bir holatga alohida yondashuv kerak. Mexanik dislaliyada asosiy e'tibor anatomiya va fiziologiyaga qaratiladi, funksional dislaliyada esa asosan logopedik va psixoterapevtik yondashuvlar qo'llaniladi. Mexanik dislaliya davolashida, avvalo, anatomiya nuqsonlarini tuzatishga qaratilgan usullar ishlatiladi. Bu jarayonlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

➤ **Ortodontik davolash:** Agar dislaliya tishlarning noto'g'ri joylashuvidan kelib chiqqan bo'lsa, ortodontik apparatlar yordamida tishlarni

tuzatish mumkin. Bu davolash usuli tishlar va jag'larni to'g'ri joylashishini ta'minlaydi.

➤ **Jarrohlik amaliyotlar:** Ba'zan, nutq organlaridagi deformatsiyalarni to'g'irlash uchun jarrohlik aralashuvlari talab qilinadi. Masalan, tilni qisqarganligi yoki tishlarning noto'g'ri joylashuvi kabi muammolarni hal qilish uchun operatsiyalar o'tkazilishi mumkin.

➤ **Protezlash:** Agar nutq organlari aniq jarohatlangan yoki o'zgarishlar yuzaga kelgan bo'lsa, protezlar yordamida normal nutq funksiyalarini qayta tiklash mumkin. Protezlash orqali burun bo'shlig'ining anatomiyasini yaxshilash yoki tilni to'g'ri joylashtirish mumkin.

Funksional dislaliya davolashda asosan logopediya va psixoterapiya usullari qo'llaniladi:

➤ **Logopedik yordam:** Funksional dislaliyada eng samarali davolash usuli logopediya mashqlari va terapiyasidir. Logopedlar bolaga fonemalarni to'g'ri talaffuz qilishni o'rgatishadi. Mashqlar bolalarning til va lab harakatlarini yaxshilash, tovushlarni aniq chiqarishga yordam beradi.

➤ **Psixoterapiya va neyropedagogik yondashuv:** Agar funksional dislaliya psixologik yoki ruhiy muammolar tufayli rivojlangan bo'lsa, psixoterapevtik yordam talab qilinadi. Bolaga stress, xavotir yoki emotsional holatlar bilan kurashishda yordam berish, uning nutq rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

➤ **Davolashda jismoniy va aqliy mashqlar:** Nutqni rivojlantirishda bolaning umumiy jismoniy va aqliy rivojlanishi muhim ahamiyatga ega. Nutqni to'g'ri talaffuz qilish uchun bolaning umumiy koordinatsiyasi va harakatlanish qobiliyati ham yaxshilanishi kerak.

Dislaliya — nafaqat tibbiy muammo, balki psixologik va ijtimoiy jihatdan ham bolalar uchun jiddiy qiyinchiliklar keltirib chiqarishi mumkin. Nutqni to'g'ri talaffuz qilish, insonning ijtimoiy muloqotda muvaffaqiyatli bo'lishi uchun muhimdir. Dislaliya bilan bog'liq muammolar, ayniqsa, bolalik davrida aniqlanganda, o'z vaqtida davolash orqali bolalarning ijtimoiy adaptatsiyasi

yaxshilanadi. Dislaliya bo'lgan bolalar ko'pincha o'zlarini boshqalardan ajralib turadigan deb his qilishadi, bu ularning o'ziga bo'lgan ishonchiga salbiy ta'sir qiladi. Shuning uchun bu patologiyani vaqtida aniqlash va to'g'ri davolash, bolaning ijtimoiy integratsiyasi va psixologik holatiga ijobiy ta'sir qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Xusanova, Z. (2020).** *Dislaliya va uning turli shakllari.* Tashkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.
2. **Ahmedova, M. (2019).** *Nutq patologiyalari va ularni davolash usullari.* Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
3. **Mirzaeva, R. (2018).** *Mexanik dislaliya: sabablar va davolash usullari.* Tashkent: Ilm va Ta'lim.
4. **Abdullaeva, N. (2021).** *Funksional dislaliya: Psixologik omillar va logopedik yordam.* Tashkent: Xalq ta'limi nashriyoti.
5. **Aliyev, F., & Karimov, B. (2017).** *Nutq va til rivojlanishi: O'quvchilarda dislaliya turlari va ularning davolash usullari.* Tashkent: Fan va Texnologiya nashriyoti.
6. **Sodiqov, A. (2022).** *Logopediya: Nutqni tiklash va davolash usullari.* Tashkent: O'zbekiston Ta'lim akademiyasi.
7. fayllar.org/reja-dislaliya-haqida.html/